



İŞÇİNİN SESİ

ÇEK-AL

Bütün ülkelerin
proleterleri birleşin!
Karkerên hemû welatan yekbin!

5(1). Kongre'nin yolundan
komünist partisiyle silahlan!
Yıl:11, Sayı:296, 9 Aralık 1985

Portekiz'de faşizm çözülme sürecine girmiş ama bu süreci tamamlayamadan yıkılarak gitmiştir. Türkiye'de ise faşizm çözülerek gitmiştir. Ama derin yapısal bunalımı çözmeden gittiği için, bu kez ara dönem devrimci duruma gebedir. Portekiz'den çıkan derslerin bir kez daha gösterdiği gibi, işçi sınıfımız burjuvaziye ve burjuva demokrasisine hiçbir yetenek atfetmeden, kendi ve devrimci yığınların gücüne dayanarak devrimi zafere götürecektir. Böylece yeniden gündeme geldiği zaman, Portekiz devrimine de en içten desteği verecektir.

Portekiz'de faşizmin çözülüşü ve yıkılışı

Şerife Yaşar ve Gülgün Işıklar yoldaşlarımızın yaptığı bu araştırmayı Emine Engin yoldaşımız yazıya döktü.

Portekiz, Avrupa'nın en eski ülkelerinden biridir. Portekiz'in sınırları 1297'den bu yana aşağı yukarı aynı kalmıştır. Bugün yüzölçümü, Azor ve Madeira adaları da dahil, 91,624 kilometre karedir ve nüfusu 9 milyon kadardır.

Avrupa'nın en batı ucundaki bu küçük ülkenin, dünyada büyük etkisi olmuştur. Portekiz, dünyanın en eski sömürge imparatorluklarından birinin sahibiydi. 20. yüzyılın ortasında hâlâ dünyanın üçüncü büyük sömürge imparatorluğuydu ve sömürge imparatorluğu konumunu en son bırakan ülke oldu. Portekiz'in sömürgeleri 1822'ye kadar Latin Amerika'da Brezilya'yı da, daha sonra ise yalnızca Afrika'da Cape Verde adaları, Sao Tome, Portekiz Ginesi, Principe, Angola ve Mozambik'i, Asya'da Macau'yu, Okyanusya'da Timor'u içeriyordu.

Portekiz'in kendisi küçük, sömürge imparatorluğu büyüktü. Sömürge imparatorluğunun büyüklüğüne karşın Portekiz Avrupa'nın en geri ülkelerinden biriydi ve sömürgelerini sömürme biçimi

de çok geriydi. Öte yandan Portekiz, Avrupa'nın en geri ülkelerinden biri olmasına karşın, bazı alanlarda da en önlere gidiyordu. Portekiz'de ölüm cezası ta 1867'de kaldırılmış, 8 saatlik işgünü ise 1919'da kazanılmıştı.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, Portekiz'in hareketli bir tarihi vardır. Portekiz sert sınıf savaşlarına sahne olmuştur ve uzun yıllar faşizm altında yaşamıştır. Faşizm yıllarında biriken öfke 1974'te devrimle patlak vermiştir. Devrim yenilmiştir ama Portekiz hâlâ emperyalizmin güçlü bir halkası olamamıştır, hâlâ siyasal krizlere, hatta devrimci durumlara gebe bir ülkedir.

Biz bu yazıda Portekiz'deki faşizm deneyimine, faşizmin çözülüşüne ve çok kısa olarak da 1974 devrimine bakacağız.

Devrim-karşı devrim çatışması

Portekiz büyük bir sömürge imparatorluğuna sahipti ama kendisinin küçüklüğü ve giderek geri kalması sonucunda

sömürgeler onun için ayakbağı durumuna gelmişti. Bu süreç içinde bir yandan bazı sömürgelerini yitirdi, öte yandan 17. yüzyıldan başlayarak, sömürgeleriyle birlikte giderek Britanya'nın himayesine girdi. 19. yüzyılın sonunda Britanya, Portekiz ve sömürgeleri üzerinde dolaylı egemenliğini kurduğu gibi, Almanya ile sömürgeleri paylaşım pazarlıkları yürütüyordu. Aynı sıralarda Portekiz'in İspanya ile "birleşeceği" söylentileri dolaşıyordu. Herkes artık Portekiz'in sonunun yaklaştığını düşünüyordu ama tarih bu düşüncüyü yanlış çıkardı.

Bu sıralarda Portekiz'de ekonomik-siyasal bir çalkantı sürüyordu. Dış borçlar yığılmıştı. Ağır çalışma koşullarına karşın yoksulluk artıyordu. Teknolojik gerilik ülkeyi dış pazarlarda rekabet edemez duruma getirmişti. Ülkedeki çöküntü karşısında yaygın bir hoşnutsuzluk vardı. Herkes anayasal monarşiyi suçluyordu. Monarşistler, anayasallığa karşıydılar. Cumhuriyetçiler her türlü monarşiyeye karşıydılar.

Ağustos 1910'da yapılan seçimlerde

en çok oyu Cumhuriyetçiler aldılar. Bunun üzerine ekimde bir ayaklanmayla monarşi yıkıldı. Kral ülkeden kaçtı. Cumhuriyet kuruldu ve 1911'de yeni anayasa getirildi, buna göre seçimler yapıldı.

Cumhuriyetin kurulmasıyla ülkedeki siyasal çalkantı durulmadığı gibi, tam tersine sınıf çelişkileri daha iyi açığa çıktı ve sınıf savaşımı keskinleşti.

Bir yandan burjuvazi ile aristokrasi arasında şiddetli bir egemenlik kavgası yürüdü. Burjuvazi aristokrasinin ideolojik ve örgütsel dayanağı olan kiliseye karşı savaş açtı. Ekim-kasım 1910'da kilise ile devleti birbirinden tamamen ayıran köklü reformlar yapıldı. Öte yandan genç işçi sınıfı, sınıf savaşına daldı.

O tarihlerde Portekiz'de nüfusun %57'si tarımda çalışıyordu. Endüstride çalışanlar ise nüfusun %21'ini oluşturuyordu. Ağır endüstri yok denecek kadar azdı ama hafif de olsa belli bir endüstri üretimi vardı. Örneğin 1917'de, Portekiz'in 6 milyonluk nüfusu içinde

endüstrideki işçilerin sayısı 130 bin kadardı. Bunların çoğu hafif endüstride ve küçük işyerlerinde çalışıyordu. 10 işçiden az işçi çalıştıran 4000 fabrika varken, yalnızca 19 fabrika 500-1000 arasında ve yalnızca 6 fabrika 1000'den çok işçi çalıştırıyordu.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, işçi sınıfı belki genç ve zayıftı ama vardı ve zaten çok az olan nüfusun en aktif, en etkin güçlerinden biriydi. Portekiz'de anayasal monarşi sırasında da bir ara sendikalaşma hakkı gündeme gelmişti. Cumhuriyetin ilanından sonra, cumhuriyet için kavgaya aktif katılmış olan işçi sınıfı yeniden ve daha geniş bir biçimde grev ve sendikalaşma haklarını kazandı. Ancak bu kazanımlar, işçileri yatıştırmadı, tam tersine, onlara sorunların asıl kaynağı olan sömürüyü daha net gösterdi. Bazı sendika liderlerinin o tarihte açıkça dile getirdiği gibi, cumhuriyetten de beklediklerini bulamayan işçiler dolu dizgin savaşıma daldılar.

1910-1925 arasında 518 grev yapıldı. Bunlardan 207'si ücret artışı için, 97'si dayanışma grevi, 123'ü çeşitli istemlerle, 87'si ise iş saatlerini kısaltmaya yönelikti. Bu 518 grevden yalnızca 63'ü yenilgiye uğradı. Ama yine de, 8 saatlik işgünü ancak 1919'da kazanılabildi. Ücret artışları ise, tüm bu başarılı grevlere karşın, yaşam pahalılığının gerisinde kaldı. 1914-1925 arasında geçinme endeksi %2186 artarken, ücretler yalnızca %2130 arttı.

Bu yoğun grev savaşımı içinde, Ekim Devrimi'nin de güçlü etkisiyle Portekiz işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme düzeyi hızla yükseldi. Aynı yıllarda *A Batalha* (Kavga), *A Bandeira Vermelha* (Kızıl Bayrak), *O Comunista* (Komünist) ve *A Conquista do Pão* (Ekmeğin Zaptedilmesi) gibi adlar taşıyan birçok işçi gazetesi yayınlandı. İşçi örgütlerinin enternasyonal ilişkileri yaygınlaştı. Tüm bunlarla bağlı olarak 1921'de Portekiz Komünist Partisi — Partido Comunista Portugues kuruldu.

Ülke kayınıyordu. 1910-1926 yılları arasında Portekiz'de 9 cumhurbaşkanı, 44 hükümet geldi geçti ve 25 ayaklanma, kısa süreli 3 karşı-devrimci diktatörlük yaşandı. Yalnızca 1920'de, biri 24 saat, biri 6 gün süren 9 hükümet kuruldu. Ordu da bu kaynamanın göbeğinde, çeşitli taraflara bölünmüş durumdaydı.

Portekiz'de anayasal monarşi koşullarında ortaya çıkan siyasal kriz cumhuriyeti doğurmuştu. Cumhuriyet, bu siyasal krizi devrimci duruma yükseltti. Ülkenin I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla daha da derinleşen devrimci durum işli çıkışlı bir seyir içinde uzun yıllar sürdü. Ancak genç PKP'nin öncülüğündeki genç işçi sınıfı devrimci durumu devrimle sonuçlandıramadı. 1926'da karşı-devrim üstün geldi.

Kilisenin ve monarşistlerin merkezi olan, gerici Braga kasabasının küçük bir orduyla Lizbon'a doğru yola çıkan General Gomes da Costa, Mussolini'yi taklit eder bir biçimde Lizbon'a girdi ve darbe yoluyla iktidarı aldı. General Gomes da Costa'nın yanısıra, General Carmona'yı ve bir kumandanı içeren üçlü bir cunta oluşturuldu. Ancak kısa süre sonra General Gomes da Costa ile kumandan cuntadan uzaklaştırıldılar ve General Carmona tek başına yönetimde kaldı.

Şimdi darbeden 1974'e kadarki gelişmeleri kısaca anlatalım. (Ayaklanmalar ve muhalefet hareketlerinin ayrı bir kronolojik dökümü verildiği için, gelişmelerin bu yönü üzerinde ayrıca durmayacağız.) Sonra söz konusu dönemin çeşitli özelliklerini ayrıca ele alalım.

1926-1974 döneminin kısa tarihçesi

Darbe öncesinde Portekiz, siyasal krizin yanısıra, giderek derinleşen bir ekonomik kriz içinde debeleniyordu. Portekiz parası *escudo* sürekli devalue ediliyordu. Enflasyon akıl almaz hız ve boyutlara ulaşmıştı. Derin bir mali kriz vardı. Her

yıl birbiri üzerine eklenen bütçe açıkları, birkaç yıl içinde bütçenin tümünü aşmaya doğru gidiyordu. Karşı-devrimci darbe bu ortamda gerçekleşti.

Darbenin acil geliş nedeni siyasal bunalımı ortadan kaldırmak, devrimci durumu bastırmaktı. Nitekim darbeler başa gelir gelmez bu amaçlarını net olarak açıkladılar. Bununla birlikte darbenin derhal kolları sıvaması gereken bir alan da, ülkenin içinde bulunduğu çürümenin örgütlenmesiydi. Bunda ana halka ise öncelikle mali krizin denetim altına alınmasıydı. Bunun için, General Carmona, Coimbra Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Antonio de Oliveira Salazar'ı maliye bakanlığına getirdi. Ancak Salazar tüm harcamalar üzerinde sınırsız yetki isteyince, başbakanla anlaşamadı ve her ikisi de görevlerinden alındılar.

Yeni maliye bakanı, aldığı çeşitli önlemler arasında, o zamanki Birleşmiş Milletler'den kredi de istedi. Birleşmiş Milletler krediyi vermeyi kabul etti ama çok ağır koşullar ileri sürdü. Bunun üzerine Salazar 1928'de yeniden maliye bakanlığına atandı ve bu kez, tüm harcamalar üzerinde sınırsız yetki istemi kabul edildi. Böylece Salazar garip bir maliye bakanı olarak karşı-devrim hükümetinde işe başladı. Giderek tırmandı ve Portekiz'in 40 yıllık yaşamına diktatör Salazar olarak damgasını vurdu.

Salazar yoksul bir Katolik ailenin çocuğuydu. Kilise okulunda eğitim gördükten sonra Coimbra Üniversitesi'nde okudu. Siyasete 1910 yılında, üniversite öğrencisiyken atıldı. Hristiyan Demokrasininin Akademik Merkezi (CADC) adlı gerici bir örgütün başına geçti. Yayın çıkarmaya başladı. Birçok yazısı ve kitabı çıktı. Öğrencilik yıllarından sonra aynı üniversiteye ekonomi ve maliye profesörü olarak atandı. Buradan da hükümete atıldı.

1928'de sınırsız yetkileri olan bir maliye bakanı olarak hükümette işe başlayan Salazar, bütün devlet harcamalarına el atarak, eğitim, sağlık vb. tüm harcamaları kısip vergileri arttırarak, bütçe açığını bir yıl içinde bütçe fazlasına dönüştürdü.

Darbe bütün siyasal partilerin çalışmasını durdurmuştu. Bu fiilen fesh edilme anlamı kazandı. 1930'da Salazar, Ulusal Birlik adlı bir "hareket" oluşturdu. Ülkenin tek legal siyasal örgütü olan Ulusal Birlik'in "hareket" olarak adlandırılması, onun sözde siyasal partili sisteme karşı olduğunu vurgulamak içindi, ancak bir süre sonra kendisi kendisine "parti" demeye, aynen bir siyasal parti gibi çalışmaya başladı ve uzun süre tek siyasal parti oldu.

Bir ara sömürgeler bakanlığını da üstlenen Salazar, aynı yıl Sömürgeler Yasası denen bir kararname çıkardı. Cumhuriyetten sonra sömürgelere sömürge deniyordu ama eşitliği vurgulamak üzere vilayet muamalesi yapılıyor, sömürgelerde yaşayanlar ise Portekiz vatandaşı sayılıyordu. Bu "yasa"yla sömürgelere "sömürge", Portekiz'e ise "Portekiz Sömürge İmparatorluğu" adı verildi. Böylece Portekiz, imparatorşuz bir imparatorluğa dönüştürüldü. Birleştirici bir ideoloji olarak Katolikliğin sömürgelerde yayılmasını da amaçlayan yasa, sömürgelerde yaşayanların statüsünün çıkacak kararnamelerle belirleneceğini söylüyordu. Nitekim daha sonra çıkan kararnamelerle, "asimilasyon testi" uygulaması getirildi, testi geçemeyenler "yerli" sayıldı ve yerlilere ise resmen "zora dayalı emek" uygulaması başlatıldı.

Bu "başarılarıyla" Salazar hükümette yükselmeyi "hak" ediyordu. 1932 yılında başbakan oldu. Aynı yıl, Salazar'ın da desteğiyle Mavi Gömlekçiler ya da Ulusal Sendikalistler denilen bir hareket daha kuruldu. Bu hareketin kısa zamanda 50 bin *ücretli* üyesi, 18 dergisi ve bir günlük gazetesi oldu. Ancak tabanla "tehlikeli ölçüde" canlı bağları olan bu hareketin başındakiler daha sonra sürgüne gönderildiler ve 1934'te hareketin, Ulusal

Birlik'e "katılması" sağlandı. Böylece Hitler Almanyası'nda SA'lar olayının bir benzeri de Portekiz'de yaşandı.

Salazar, başbakan olduktan bir yıl sonra, 1933'de İtalya'nın faşist iş yasasına dayanılarak hazırlanmış bir Ulusal İş Kararnamesi çıkardı. Buna göre tarım ve endüstri sektörlerinde işçiler ve işverenler ayrı ayrı korporatif örgütleneceklerdi. Bu örgütlerin kendi iç seçim mekanizmaları yoktu, yönetimleri devletçe atanacaktı. Grev yasaklanıyordu. İşçi-işveren ilişkilerinin kuralları sıkı sıkıya saptanıyordu. "Sendika" denen korporatif işçi örgütlerinin yönetimi işveren örgütüyle eşgüdüm içinde, "toplular sözleşmelerinin" zamanına ve koşullarına karar veriyordu. Bu kararnamenin tarım içinde çok gevşek bir anlamı vardı ama endüstride anlamı derindi. İşçi sınıfı buna, 1934 başında, 1974 öncesinin en yaygın ve örgütlü genel greviyle karşılık verdi. Ancak gidişatı durdurmaya işçi sınıfının gücü yetmedi ve genel grev kanla bastırıldı.

Salazar'ın "en büyük" eseri, bütçelerin açık vermemesini, Sömürgeler Yasası'nda ve Ulusal İş Kararnamesi'nde getirilenleri de içeren ve "yeni devlet" anlamına gelen *Estado Novo* adı verilen

yetkisi tanıdı. Yine de ikilik kalkmadı, yalnızca dengelendi.

Daha sonra, 1959'da yapılan ikinci bir değişiklik, cumhurbaşkanının doğrudan seçimi hepten kaldırdı. Millet Meclisi üyelerinden ve bazı yerel "temsilciler"den oluşan bir kurulun cumhurbaşkanını seçmesi kararlaştırıldı. Böylece ikilik, belli ölçüde azaltılmış oldu. Ama yine de tam kaldırılmış olduğu söylenebilir.

İkincisi, anayasa 120 kişilik ve 4 yılda bir "seçilen" bir Millet Meclisi ve bir de, Korporatif Oda denilen birşey getiriyordu. Bu da, hem monolitiklik yerine ikili yapıya, hem de korporatifliğin eksikliğine, tutarsızlığına ve anayasanın eklektikliğine örnekti.

Anayasa ne tam korporatif, ne tam monolitikti. Bunun yanısıra anayasada çok çeşitli anti-demokratik maddelerle, liberal görünümüne maddeler karışık bir biçimde yer alıyordu.

"Seçim" sistemi başlı başına bir anti-demokratiklik örneğiydi. Okuma yazma, cinsiyet ve mülk sahipliği açısından çeşitli koşulları yerine getirenler oy kullanabiliyordu. Bu durumda oy kullananların nüfusa oranını Tablo I göstermektedir.

TABLO I

Seçim yılı (1)	Nüfus (2)	Seçmenler (3)	(3)'ün (2)'ye oranı (4)
1938	6,985,000	743,930	10.6
1945	7,563,000	909,456	12.0
1949	7,956,147	1,140,000	14.6
1953	8,024,853	1,161,932	14.4
1958	8,360,760	1,213,381	14.5
1961	8,562,271	1,236,000	14.5
1965	8,610,200	1,278,387	14.8
1969	8,700,000	1,700,548	19.54

anayasadır.

Darbe 1911 anayasasını geçersiz saymıştı. Ülke 1926'dan beri anayasasızdı. Siyasal kriz bastırılmıştı ama farklı siyasal düşünceler 1933'de bile blok olarak varlığını koruyor, hatta arkadaki kronolojik döküme göreleceği gibi, yer yer darbe, ayaklanma, genel grev, vb. karşı çıkışlara yol gösteriyordu.

Salazar, daha hükümete girdikten kısa süre sonra, "eğer mantıklı bir gerekçe bulunmazsa, 1926'dan beri kaldırılan ya da çiğnenen anayasayı geri getirmekten başka yapacak birşey yoktur" diyordu. (*A. Figueiredo*, s.66) Gerçekten de toplumda "olağan anayasallığa" dönüş beklentisi vardı. Salazar, aradığı "mantıklı gerekçe"yi, kendi hazırladığı ve adını "yeni devlet" koyduğu anayasayla yarattı. Oy hakkı üzerinde çeşitli kısıtlamaların bulunduğu ve çekimser oyların "evet" sayıldığı bir referandumla anayasa "kabul edildi".

Anayasa, Portekiz'de, "dünyanın ilk korporatif anayasası" olarak sunuldu. Gerçekten de anayasanın korporatif yanları vardı ama anayasada tutarlı bir korporatizm yoktu. Anayasanın liberal yanları da vardı ve bütün olarak bakıldığında, anayasa eklektik bir yapıya sahipti. Daha sonra yapılan bazı değişikliklerle bu eklektiklik *azaltıldı*. Ancak ne olursa olsun, bu anayasa dünyanın ilk korporatif anayasası olamadı, çünkü hiçbir zaman tam ve tutarlı korporatif olamadı. Anayasa tam ve tutarlı monolitik de olamadı.

Bir kez, cumhurbaşkanının başbakanı azletme yetkisi vardı. Anayasayı hazırlayan ve esas diktatör olan başbakanken, hep asker ve hep kukla olmuş cumhurbaşkanına tanınan bu yetki, ordu ile bir uzlaşmayı anlatıyordu. Dolayısıyla monolitikliğin yerini ikili bir yapı alıyordu. Bu ikinci yetkiyi başa gelen cumhurbaşkanları kullanmadılar ama 7 yılda bir yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhalefet kullanmaya çalıştı. Bunun üzerine Salazar, yapılan bir anayasa değişikliğiyle, kendi atadığı bir kurula, cumhurbaşkanının görevi sürdürülebilir durumda olup olmadığına karar verme

Bu tablo, "seçim" sisteminin nasıl seçmen kitliği yarattığını çok güzel gösteriyor. Ayrıca seçimlerde aday olabilmek için Yüksek Mahkeme'nin ve Devlet Konseyi'nin onayı ve belli sayıda imza toplamak gerekiyordu. Seçmen kütüklerini rejimin kendisi hazırlıyor, oyları da kendisi sayıyordu. Başka bir deyişle seçimleri rejim kendisi yapıyordu.

Sonra, anayasada, hükümete, "tüm hak ve özgürlükleri" kararnamelerle düzenleme yetkisi veriliyordu. Böyle bir yetki olduğu sürece, anayasada olduğunu söylediğimiz birçok liberal maddenin zaten pek bir anlamı kalmıyordu.

Yine de liberal maddelere de bazı örnekler verelim:

"...Hiç kimse, paragraf 3 ve 4'te öngörülen (cinayet, silahlı soygun gibi ciddi cezai suçlara ilişkin) durumlar dışında kişisel özgürlüğünden yoksun bırakılmayacak ya da resmi karar olmadan gözaltında tutulamayacak."

Anayasanın 8. maddesi, fikrini dile getirme, siyasal toplantı yapma, siyasal örgütler kurma, bunlara katılma özgürlüklerinden söz ediyor! Anayasanın basın özgürlüğüne ilişkin maddesi de var. Daha sonra bunu atlamak için sansür yapan kuruluşun, "basın özgürlüğünü ayarladığı" duyurulmuştur!

Böylece hem anayasa çeşitli açılardan kendi içinde eklektik bir bütündür, hem de yaşamdaki uygulamalarla çelişki taşımıştır.

Anayasa getirildikten sonra, "yeni devlet"i toplumsal alanda da tamamlamak üzere bir dizi para-militer örgüt oluşturuldu. Hitler'in gençlik örgütünün taklidi olarak 1935'de *Mocidade Portuguesa* (Portekiz Gençliği) kuruldu. Salazar'dan sonra başbakan olan Caetano, bu örgütün ilk ulusal komiseriydi. Örgütün kendi ayrı askersel hiyerarşisi, yönetmeliği, üniforması vardı. Üniformanın kemerindeki S harfi, hem Portekizce'de S harfiyle başlayan, "hizmet" sözcüğünü, hem Salazar'ı simgeliyordu. 14 yaşına kadar tüm çocuklar zorunlu olarak bu örgüte kaydoluyordu. Okulda

sabahları tören yapıyordu. "Kim yaşasın" sorusuna çocuklar "Portekiz, Portekiz, Portekiz" diye, "kim kumanda etsin" sorusuna da "Salazar, Salazar, Salazar" diye yanıt veriyorlardı.

1936'da İspanya'da Halk Cephesi başa geldiği zaman, Portekiz'de Salazar hemen harekete geçti, yeni bir paramiliter örgüt daha kurdu. *Legiao Portuguesa* adlı bu örgüt, İspanya'da faşistlere yardım etmek için biraraya gelmiş "gönüllüler"den oluşuyordu. Bu örgütün 20 bin üyesi İspanya'da savaştı ve 10 bine yakını Franko için öldü. İspanya İç Savaşı bittikten sonra da bu örgüt varlığını sürdürdü. Ayrıca Salazar, işlevleri özellikle ayarlanmış çeşitli güvenlik örgütleri de kurdu.

Salazar, İspanya İç Savaşı'nda bütün gücüyle, ilk başta diplomatik kayguları bile bir yana bırakarak Franko'ya destek verdi. İspanya'da devrim zafere ulaşırsa, Portekiz'de kendi diktatörlüğünün yaşamayacağına hesaplayarak böyle davrandı. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin girişimiyle, İspanya İç Savaşı'na karışılmamasını sağlamak üzere uluslararası bir komite kuruldu. Bu komite Salazar'a da kısıtlamalar getirdi ama Salazar'ın, Franko'nun ordusuna Portekiz topraklarından her türlü desteği sürdürdüğü açık bir sır olarak kaldı.

Portekiz, II. Dünya Savaşı'na girmedi. Ülkede savaşan taraflara göre bir kutuplaşma oldu. Savaş sonunda kazanılan anti-faşist zafer Portekiz'deki ortamı da derinden etkiledi. Zaferden sonra toplumsal muhalefet, 1959'da cumhurbaşkanının doğrudan seçilmesi kaldırılana kadar, ilk kez 1945'den sonra denenen, seçimlerde muhalif aday çıkarma yolundan yürüdü. Ayrıca zaferden sonra, muhalefet çok daha örgütlü bir biçim aldı.

Bu örgütlülük birbiriyle bağlı iki düzeydeydi. Biri, yasal dereklere, seçim vb. platformlardan yararlanmak üzere gevşek ve böyle olanaklar ortaya çıktıkça biraraya gelen bir örgütlülük. Ötekisi ise sıkı disiplinli militanların yayın dağıtımına ve protesto eylemleri örgütlemeye yönelik illegal örgütlülüğü. PKP'nin her iki düzeyde de ağır bastığı ve iki düzeyi birbirine bağlayan ana halkayı oluşturduğu burjuva yazarlarca bile kabul edilen bir olgudur.

Ancak bütün bunlar, sürecin bir yanısırdır. Öte yanda, 1945'ten sonra Portekiz'de baskılar da arttı. 1935-1936'larda, özellikle basına ve merkezi propagandaya yönelik bir dizi kararnama çıkarılmıştı. 1945'ten sonra, anayasaya açıkça ters düşen yeni bir dizi kararnameyle çeşitli baskı önlemleri getirildi. Güvenlik örgütleri daha sıkı örgütlendi ve bir muhbirler ağıyla örüldü. Tutuklamalarda, sürgünlerde bir artış oldu. Nitekim, PKP Genel Sekreteri Cunhal yoldaş da 1950'de tutuklandı ve 1960'da hapisten kaçana dek 10 yıl tutuklu kaldı.

Baskı artırıldı ama rejimi sağlama almaya bu da yetmiyordu. 1958 seçimlerinde yine muhalif aday çıkarılması ve bu adayın, öncekiler gibi adaylıktan çekilmeyip seçimlere katılması rejim için önemli bir sarsıntı oluşturdu. Aynı zamanda 1950'lerde, özellikle 1960 dolaylarında sömürgelerde başkaldırı yükselmeye başladı. 1960'larda Portekiz içindeki toplumsal muhalefetin, sömürgelerdeki bu başkaldırıyla eşgüdüm içinde yeniden hareketlendiğini ve yasal gediklerden yararlanma düzeyinin ötesinde daha sert biçimler aldığını görüyoruz.

Nitekim 1960 sonrasında Salazar, özellikle sömürgelere yönelik bazı değişiklikler getirmek zorunda kalmıştır. Örneğin 1961'de, yine aynı Salazar'ın çıkardığı bir kararnameyle sömürgelerde yaşayanlara yeniden Portekiz vatandaşlarıyla aynı haklar tanınmıştır. Başka bir deyişle, rejimin çözülmesi sömürgeler konusunda başlamıştır.

1968'de Salazar felç geçirip de yerine, eskiden Salazar'dan daha az Katolik, daha çok faşist olan, sonra birden

"liberalleşen" Caetano gelince yapılmaya başlanan "reformlar" aynı sürecin Portekiz içinde zorunlu olarak sürdürülmesinden başka birşey değildir. Caetano, "işlerin olduğu gibi kalmasını istiyorsak, işlerin değişmesi gereklidir" atasözü ışığında, ortam ne gerektiriyorsa o kılıfa girmiştir. Hatta, eskiden beri Salazar'ın hükümetinde, hem de baskı uzmanı olan bazı bakanlar da kısa sürede kılıf değiştirip yumuşayıvermiştir!

Caetano'nun reformlarından ilki bazı sürgünlerin geri dönmesine izin vermek olmuştur. Ne raslantıdır ki daha sonra PSP lideri olan sosyal demokrat Soares de bunlar arasındadır. Ayrıca Caetano, Ulusal Birlik'in adını Halkçı Ulusal Eylem, baskı, işkençe ve entelijans örgütü PIDE'nin adını Genel Güvenlik Merkezi (DGS), 1930'larda oluşturulan merkezi Propaganda Sekreterliği'nin adını Enformasyon ve Turist Ofisi, Sansür Kurulu'nun adını ise Ön Muayene Kurulu diye değiştirmiştir. Caetano, hem başka bazı liberal uygulamalara gitmiş, hem de aynı zamanda baskı uygulamayı sürdürmüştür. Açıktır ki, faşizmin çözülüşünü görüp ipleri yavaştan ve denetimi kaybetmeyecek ölçüde gevşetmeye başlamıştır ancak neredeyse 50 yıldır biriken öfke iplerin gevşemesini beklemeden ipleri koparıp atmıştır. Çözümekte olan faşizm çözülüşünü tamamlamaya fırsat bulamadan, devrimle yıkılmıştır. Portekiz'de 1926'da tanklarla gelenler 1974'te devrimle gitmiştir.

Şimdi 1926-1974 arası sürecin çeşitli yönlerine bakalım.

Neden ve nasıl bir faşizm

Partimizin faşizm anlayışını dile getiren çeşitli cümleler, paragraflar aktarabiliriz. Bunların hepsinde, "tekelci kapitalizmin egemenliği koşullarında", "finans-kapitalin açık şiddetle dayalı diktatörlüğü altında" gibi sözler geçmektedir. Yani faşizm, tekelci kapitalizmle, emperyalistleşmeyle, finans-kapitalle bağlı bir karşı-devrim türüdür.

Portekiz'de karşı-devrimci darbe 1926'da oldu. Tarihsel olarak Portekiz

Portekiz gibi, Türkiye'den daha ileri, üstelik uzun yıllar sömürgelere ve onların sağladığı avantajlara sahip olmuş bir kapitalist ülkede tanklarla gelen faşizm devrimle gitmiştir. Bu çok önemli bir doğruyu bir kez daha kanıtıyor. Faşizm geldiği ülkeyi, küçük bir şans eseri güllük gülistanlık edememişse, büyük bir olasılıkla giderken de devrimci patlamalara gebe bir ortam doğurur. Bu nedenle komünistlerin görevi faşizme karşı burjuva demokrasisini savunmak değil, dolu dizgin devrimci bir demokrasi savaşımı yükseltmektir.

kapitalist gelişme açısından Türkiye'den daha ileridir ama ta 1926'da finans-kapitalin, tekelci kapitalizmin egemenliğinden söz edebilecek kadar ileri de değildir. Öyleyse Portekiz'e ilişkin sorulması gereken ilk soru, "1926'da gelen faşizm miydi?" sorusudur.

Bu soruyu yanıtlamak için hem çağdaş koşullara, hem de darbeden sonraki koca

tarihsel dönemde Portekiz'de yapılanların içeriğine bakmak gereklidir.

Bir kez 1926'daki darbe emperyalizm çağında ve üstelik faşizm dalgasının tırmandığı koşullarda olmuştur. Portekiz geniş sömürgelere sahip, "sömürgeci" anlamında emperyalist ve emperyalizm çağına ayak uydurmaya bu açıdan hazır bir Avrupa ülkesiydi. Ancak sömürgelerinin "kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizm" gibi sömürüyordu. Tekelci kapitalizmin, finans-kapitalin gelişme düzeyi eksik kalıyordu ama bunların oluşma süreci de başlamıştı. Dünyada faşizm dalgasının dolayısıyla olmasından etkilenerek, Portekiz kapitalizmi faşist biçimleri aldı ve bunların, ilk başlarda boşça kalan içini zamanla tam doldurdu. Tarihsel olarak bakıldığında, faşist biçimle, finans-kapitalin egemenliği birbirine kavuştu. Ancak, sıralamalarda belli farklılıklar vardır. Tekelci kapitalizmin, finans-kapitalin egemenliği koşullarında faşizm gelmemiş, faşizm koşullarında tekelci kapitalizm, finans-kapital egemen duruma gelmiştir.

Portekiz'de gelişim böyle bir sıralama izlediği için "1926'daki darbe faşist değildi, rejim sonradan faşistleşti" gibi bir değerlendirme de yapılabilir. Ama süreç o denli bütündür ve bütün olarak bakıldığında faşist biçimler ile tekelci kapitalizmin egemenliği süreç içinde o denli birbirine geçmişler ki, bizce böyle bir değerlendirme doğru olmaz. Darbe sonrası döneme bütün olarak baktıktan sonra dönüp darbeyi değerlendirdiğimizde, doğrusu, 1926'da gelenin de faşizm olduğunu söylemektir.

Ancak Portekiz'de tarihsel gelişimin bu özgülüğü, Portekiz'deki faşizmin de bazı farklı yanlar taşımasına neden oldu. Bunlar arasında en çarpıcı olanı, arkada verdiğimiz, ayaklanma ve muhalefet girişimlerinin kronolojik dökümüne bakınca görebileceğimiz gibi, faşizme karşı ordu içinden kaynaklanmış başkaldırılardan çokluğu ve sonunda, 1974 devriminde de aynı kaynağın önemli bir rol oynamış olmasıdır. Aynı zamanda ordu, faşizmin ayakta durabilmesinde de önemli rol oynamış, tüm cumhurbaşkanları ordundan gelmiştir.

Bunun, ikisi de Portekiz'in özgülükleriyle bağlı iki nedeni vardır.

Birincisi, Portekiz kendisi küçük, sömürge imparatorluğu büyük bir ülke olarak, kendi çapıyla orantısız büyüklük ve önemde bir orduya sahipti. Üstelik bu ordunun önemli bir kesimi de, sömürgelerde, halkın sömürgeci baskılara karşı direnciyle yüzyüzdü. Bunlar yüzünden Portekiz ordusu hem faşizmin çok önemli bir dayanağı, hem faşizme karşı çıkışların önemli bir kaynağı oldu. Ülkede faşist örgütler dışında tüm örgütlenmelerin yasak olduğu koşullarda, Portekiz'in kendi çapından büyük ve sömürge halkların direncini yüzleyen ordusunun örgütlülüğü zaman zaman rejime karşı işledi.

İkinci neden, Portekiz'de bir kurum olarak ordu henüz finans-kapitalin egemenliği koşullarına uyarlanmadan, Türkiye'deki gibi ordu başları, hatta ordunun tüm üst katları üniformalı finans-kapitale ya da finans-kapitalin üniformalı ortaklarına dönüştürülmeden, faşist devlet biçiminin getirilmiş olmasıdır. Ordu, toplumdaki sınıf ilişkilerinin ve burjuvazinin kendi arasındaki çelişkilerin kolayca yansıma bulduğu, örgütlü ve silahlı olmanın verdiği güvenle kolayca çözülmeye kalkışıldığı bir kurum olabilmiştir. Yine de, arkadaki başkaldırı dökümünden de anlaşılacağı gibi, rejim süresince ordunun konumunda bir değişiklik gözlenmektedir.

İlk başlarda ordunun içinden kaynaklanan başkaldırılardan çoğu düpedüz rejime karşı, oldukça yıkıcı özellikler taşıyan ama başarılı olamamış girişimlerdir. Sonlara doğru ise, daha çok halkın nabzına göre şerbet verme çabasıyla rejimi korumayı birleştiren, özde yapıcı girişimlerdir. Evet yine Salazar gitsin deniyor ama Salazar bu yoldan gitmezse

devrimle gidecek korkusuyla bu isteniyor.

Gerçekte 1958'deki seçimlerde muhalif aday olan ve 1965'te öldürülen General Delgado çevresinde dönen olaylar, ordunun dönüşümünün de simgesi olmuştur. Delgado, rejim legal olanakları hepten tıkağınca, devrimci yönelimli bir savaşıma daldı. PIDE ajanları onu öldürerek, gerçekte orduda bir geleneği öldürmüş oldular. Bundan sonra, orduda bu geleneğin yalnızca kalıntılarından söz edilebilir. 1974'deki askerler hareketi de bir yanıyla bu kalıntının, öteki yanıyla ise rejimi daha "tehlikeli" almaşıklardan koruma güdüsünün bir karışımıdır.

Portekiz'de faşizmin taşıdığı farklı yanlara, ideolojik kaynak ve toplumsal dayanak açısından da örnek verilebilir.

Salazar ve çevresinin ideolojik yapısında dinin ve monarşistliğin çok büyük ağırlığı vardır. Ancak, kendi düşündüğü yöne değil, nesnel toplumsal koşulların ittiği yöne giden Salazar, ne kiliseyle devleti yeniden içiçe geçirmeye, ne de monarşiyi geri getirmeye yeltenmiş, Hitler'den, Mussolini'den örnek alarak faşist biçimlere yönelmiştir.

1940'da Vatikan'la *Concordat* denen bir anlaşma imzalanmıştır. Bu cumhuriyet yıllarında kiliseye karşı açılan savaşın sonuçlarını dengelemeye çalışmış ama kiliseyi eski monarşi yıllarındaki yerine geri döndürmekten çok uzak, diplomatik bir adım olarak kalmıştır.

Salazar, monarşiyi geri getirmeye çalışmamıştır ama başta, ana olarak monarşinin toplumsal dayanaklarına yaslanarak faşist biçimleri uygulamıştır. Salazar'ın en güvenilir dayanakları Katolik kilisesi, ordunun bir kesimi ve büyük toprak sahipleri olmuştur. Zamanla hem bu dayanakların kendileri değişmiş, tekelci kapitalizmle bütünleşmiş, hem de Salazar değişmeyen dayanaklarını bırakıp yeni koşulların yarattığı yenilerini edinmiştir.

Portekiz'de faşizm döneminde getirilen ve hem de "yeni devlet" adını taşıyan anayasadan söz ettikçe, Türkiye'de "işte Faşizmin Çözülüşü"nde getirilen görüşler yanlış çıktı" diye sevinenler boşuna çıkmassın çünkü sevinenin sevinci kurasında kalır. Bu anayasa, bir kez Portekiz faşizminin değil, onun taşıdığı farklı yanların tipik örneğidir. İkincisi, Portekiz faşizmi, anayasalı faşizmin, faşist anayasanın vb. olabileceğine değil, herhangi bir anayasanın faşizm ile ne denli ters düştüğüne güzel bir örnektir. Yani, Portekiz deneyimi, *Faşizmin Çözülüşü* kitabında söylenenlere bir tarihsel kanıt daha getiriyor. Bunu ayrı bir bölümde ele alalım.

Portekiz'de faşizm ve anayasa

Faşizmin Çözülüşü kitabında Yürükoğlu yoldaşımız, "1982 anayasası ile faşizm uygulanabilir mi" diye soruyor ve soruyu şöyle yanıtlıyordu:

"Çeşitli yollardan uygulanabilir. Örneğin, anayasaya göre, savaş gibi, iç savaş gibi, ya da devletin güvenliğini ve varlığını tehlikeye atan vahim durumlar gibi olağanüstü hallerde, cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan bakanlar kurulu olağanüstü hal ya da sıkıyönetim ilan edebilir ve bu süre içinde yasa hükmünde kararname ile devleti yönetebilir. Bundan yararlanılabilir ve bu durum süredenleştirilerek faşist bir rejim kurulabilir.

"Sonra, anayasanın olağan maddelerindeki bazı gerici 'açıklar' sürece ve herşeyi belirleyen uygulama durumuna getirilebilir. Örneğin yasa hükmünde kararname yetkisi genel uygulama yapılarak yasama yürütmenin altına sokulabilir. Bunların yapılabilmesi için tabii, parlamentonun, ya faşist bir partinin çoğunluğu alması, ya dışarıdan tehditlere boyun eğmesi yoluyla, faşistlerin tüm isteklerini yerine getiren bir organ olması gerekir.

"Hatta, anayasanın öngördüğü devlet örgütlenmesini, işleyişleri de göstermelik olarak kullanabilirler. Örneğin, parti kurma özgürlüğü var ama çeşitli yöntemlerle bunu

yaptırtmazlar.

"Evet, pekçok ülkede yapıldığı gibi Türkiye'de de 82 Anayasası faşizm için böyle kullanılabilir. Biz de o zaman şöyle deriz: Anayasanın öngördüğü devleti 'kılıfına uydurarak' kaldırıp atırlar ve faşist bir devlet kurdular. Anayasa yine faşist olmaz. İşte Weimar Anayasası'nın başına gelenler onun da başına gelmiş olur." (R. Yürükoğlu, *Faşizmin Çözülüşü*, İşçinin Sesi Yayınları, s.69)

Aynı kitapta yoldaşımız, "faşizmin anayasası olur mu" sorusunu da şöyle yanıtlıyordu:

"... Tarihsel örneklerinde olmamış deyip noktayı koymayalım, biraz daha geniş bakalım.

"Her devlet, en azından bazı temel kurallar çerçevesinde çalışır anlamında bir anayasa sahibidir. Kavramın bu anlamı içinde, anayasanın düşünülecek tek almaşığı kaos olur. Bu anlamda, hatta tek kural diktatörün dediği bile olsa, işte buna anayasa denilebilir. Ancak bu çerçevede, kavram tüm anlamını yitirir." (agy, s.70)

"... Anayasallık ile demokrasi aynı şeyler değildir ama aralarında hem tarihsel, hem pratik kopmaz bağlar vardır. Anayasallık, günümüzde demokrasinin olmazsa olmaz ön koşuludur. Tarihsel olarak da hazırlayıcısı olmuştur.

"Faşizmin anayasası olur mu diye sorulduğunda, bu çerçevede, faşizmin anayasası olmaz, 'anayasal faşizm' diye birşey olamaz. Faşizm karşı-devrimdir. Anayasa ise, şu ya da bu derecede yürütmeyi engelleyen belgedir. Ne denli yürütme yanlısı olursa olsun.

"Anayasa konusunu burjuvazinin tüm evrimiyle, tarihsel bir eğilim olarak gericileşmesiyle birlikte düşünmediğimiz zaman anayasa tartışması gereksiz bir tartışmadır." (agy, s.72)

Buralardan, anayasa ile faşizm arasında olabilecek göstermelik, çarpık bağlara ilişkin şu fikirleri sıralayabiliriz:

1. Anayasadaki devlet örgütlenmesi- getirilen organların bileşimini sıkı denetim altında tutarak, göstermelik olarak işletmek.

2. Yasa hükmünde kararnamelerle ve belirli hakların fiilen kullanılmasını engelleyerek anayasayı atlamak.

3. Anayasanın, ne olursa olsun, yürütmeyi engelleyici bir belge olması ve yine de faşizm tarafından tam uygulanamaması.

Portekiz'de getirilen anayasanın kendisinin, getirdiği örgütlenme biçimiyle, gerek korporatiflik, gerekse, en önemlisi, monolitiklik açısından hem de tipik faşist bir belge olmadığını, çeşitli açılardan ne denli eklektik olduğunu daha önceki bir bölümde ele almıştık. Bu bölümde soru, Portekiz'deki anayasayla faşizmin ne derece ve nasıl "uygulanabildiği", anayasanın faşizme destek mi köstek mi olduğudur. Ancak bu sorunun yanıtına geçmeden önce, yukarıdaki bölümlerde üstü kapalı olarak geçen bir fikri yeniden ve daha açık vurgulayalım.

Portekiz'de anayasa getirme gereksinimi, toplumda faşist devlet biçimine hazır güç dengelerinin olmayışından doğdu. Faşizmin biçim olarak gelip, içinin sonradan tam doldurulduğunu söylemiştik. Bu olgu, bizzat faşizmin biçimini de etkiliyor ve örneğin anayasa getirme, göstermelik de olsa bazı işleyişleri kurallara bağlama ya da bağlar görünme gibi sonuçlar doğuruyor.

Türkiye'de faşist devlet biçimine elverişli olmayan güç dengelerinin oluşmasıyla ve bir çözülme sürecinin parçası olarak doğan anayasa gerekliliği, Portekiz'de güç dengeleri açısından benzeri bir durumda ama çözülme değil, yerleşme, kurulma vb. sürecinin parçası olarak doğmuştur.

Şimdi yukarıda belirttiğimiz soruya dönülmeli ve Portekiz anayasasının nasıl "uygulandığını" da burada görelim:

Bir kez, anayasada getirilen devlet biçiminin tüm mantığı, organların bileşimini sıkı denetim altında tutarak devlet örgütlenmesini göstermelik işletmeye

yönelikti. Anayasaya göre 7 yılda bir cumhurbaşkanlığı, 4 yılda bir meclis seçimleri yapılacaktı. Ama aday olmak için bin türlü koşul, oy kullanmak için yine bin türlü koşul getirildikten sonra, seçmenleri belirleyen, oyları sayan devletin kendisi oluyordu. Bu da yetmezse diye, meclisin ancak bazı konularda yasa önerisi yapabileceği ve "idari konularda" hükümetin her türlü yargı denetiminden uzak, her türlü yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğu belirtilmişti.

İkincisi, anayasada birçok hak ve özgürlük güzelce yazılıydı ama aynı zamanda hükümete, "temel özgürlüklerin kullanımı" nı kanun hükmünde kararnamelerle "düzenleme" yetkisi veriliyordu. Bu yetkiye dayanılarak, sansür, yasak ve ceza belirleyen çok çeşitli kararnameler çıkarıldı.

Öte yandan, anayasadaki belirli hakların uygulanması fiilen engellendi. Anayasaya göre, 4 yılda bir yapılacak olan meclis seçimlerinde muhalefete, rejimi ülke ve uluslararası kamuoyu önünde sınamak üzere geçici bir dönem olanak sağlanacaktı. 1933'ten 1949'a dek bu uygulanmadı. Ondan sonra muhalif adaylara baskı yapıldı. Ayrıca, en başlarda da belirttiğimiz gibi, anayasada siyasal örgütlenme, siyasal toplantı yapma vb. haklar vardı ki bunların birçoğunun uygulanması da polis zoruyla fiilen engellendi.

Üçüncüsü, anayasanın nasıl yürütme-yi engelleyici bir belge olduğu, Salazar'ın kendi getirdiği anayasaya bile sık sık ters düşmesiyle çok güzel ortaya çıktı.

Örneğin, hükümetin 20 Ekim 1945 tarihli ve 35042 numaralı kararı, PIDE'ye insanları 90 gün mahkemeye çıkarmadan gözaltında tutma hakkı veriyordu. 39749 numaralı kararla bu süre 180 güne çıkarıldı. Bu kararlar, anayasayla tamamen ters düşüyordu.

Hükümetin Nisan 1945 tarihli ve 34553 numaralı kararıyla, bu kararı daha da netleştiren ve "geliştiren", 12 Mart 1956 tarihli ve 40550 nolu kararı, komünist çalışmaya bilerek, bilmeyerek, önceden haberli, habersiz katılarak devlete karşı suç işleyenleri, bu gibi çalışmaların propagandasına izin verenleri 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasına çarptırıyor ve ceza süresince düzelme olmazsa cezayı üçer yıllık süreler biçiminde uzatmayı öngörüyordu. Bu kararlar da anayasanın 8. maddesinin 4, 11 ve 14. şıklarıyla doğrudan çelişkiye düşüyordu.

**Faşizmin sonunun
yaklaştığı koklanınca,
hem faşizmin
kendisi yumuşama yönünde
adımlar atıyor, hem öteki
burjuvalar demokrasi
kahramanlığı tezgahlıyor.
Kokunun ana kaynağı işçi
emekçi sınıflardır. Onların
giderek artan öfkesinin
yarattığı yeni güç dengesidir.
Parmak ayı gösterirken
budalalar parmağa bakıp,
burjuvaziye olmadık
yetenekler atfediyorlar.**

Ayrıca 1945, 1949 ve 1956'da çıkan ve siyasal suçlara karşılık müebbet hapis cezası getiren tüm kararnameler anayasaya doğrudan ters düşüyordu.

Sonra, anayasanın 148. maddesine göre sömürgelerin bütçe ve döviz konusunda mali özerkliği vardı. Oysa, hükümetin baştan beri uygulaması, çeşitli yöntemlerle bu "özerkliği" rafa kaldır-

mak oldu.

Daha da örnekler sayılabilir. Ancak hepsi şunu gösteriyor ki Portekiz faşizmi ya anayasadaki hakları fiilen kullandırmayarak, ya organların oluşumunu çeşitli yollardan denetim altında tutup işleyiş göstermelik kılarak, ya da düpedüz anayasayı çiğneyerek anayasayla faşizmin uyuşmadığını canlı olarak sergilemiştir.

Bir kez "anayasalı" bir maskeyle ortaya çıktıktan sonra anayasayı hepten yok etmek güçtür. Bu nedenle anayasanın, kıvırtmacaların geçemeyeceği ölçüde ayak bağı olmaya başladığı konularda da üç kez anayasa değişikliğine gidilmek zorunda kalmıştır. Bunların ikisini ilk başta, 1926-1974 döneminin kısa tarihçesi bölümünde değinmiştik. Üçüncüsü de sömürgelerin statüsüne ilişkindir. Buna da sömürgeler konusunu ele alırken, bir sonraki bölümde değineceğiz.

Bu bölümü bitirirken şunu bir kez daha vurgulayalım ki, Portekiz faşizmi, faşist devlet biçimini erken getirmenin karşılığını aynı zamanda bir anayasa getirmek zorunda kalarak ödemiştir. Anayasa kavramıyla baştan uyuşmayan bu anayasa, bir yandan kof, avutucu bir işlev görmüş, bir yandan ayak bağı olmuş, bir yandan zaten uygulanmamış ya da düpedüz çiğnenmiştir. Faşizm ve anayasanın hiç de uyuşmayan iki olgu olduğunu, en iyi, ancak ikisinin de birlikte olduğu bir pratik ve ancak bu denli çarpıcı bir biçimde kanıtlayabiliriz.

Tam sömürgecilikten emperyalistleşmeye yaklaşıırken...

Portekiz'de 1926 sıralarındaki çürümenin yalnızca örgütlenmesi ve mali konularda belli bir dengenin tutturulması Salazar'ın 1928'den 1934'e dek 6 yılını aldı. Bundan sonra Salazar, 1935-1950'yi kapsayan, Ekonomik Yeniden-İnşa Yasası'yla ağırlığıyla alt yapı yatırımlarına, aynı zamanda bazı endüstri projelerine yöneldi. Bu arada kapitalist gelişme ilerledi. İşçi sınıfının reel ücretleri her yıl biraz daha geriledi. 1950'lerde Portekiz'de telceli kapitalizm büyük bir hızla gelişiyordu.

Uzun yıllar boyunca Portekiz'in sömürgelerinden sağladığı en yüksek kâr, düpedüz köle ticaretinden geliyordu. Portekiz gemileri Afrikalıları toplayıp, Amerika'ya götürüp satıyorlardı. Ancak, hem köle pazarı giderek daraldığı, hem 19. yüzyılda Portekiz'de göreceli olarak ileri çeşitli anayasal adımlar atıldığı için, bu durum son buldu. Ama bu kez de Portekiz, sömürgelerden, başka, ekonomik yollardan kâr edecek durumda değildi. Ona sömürgeleri sömürge olarak tutmak için gerekli harcamaları yapmak düşerken, Britanya'ya da Portekiz sömürgelerinden kâr etme işi düşüyordu. Bu arada çeşitli Portekiz anayasalarında sömürgelerde yaşayanlara Portekiz vatandaşları ile eşit haklar tanınmıştı.

Salazar başa geldiğinde, sömürgelere yapılan harcamaları kısıtı, onların bütçelerini sıkı denetime aldı, yerlilerin ikinci sınıf insan olduğunu duyurdu ve onların eşit haklarını kaldırdı. Böylece sömürgeleri yük olmaktan çıkarıp, sömürü cennetine çevirmeye doğru adımlar atmış oldu. Ancak Salazar'ın önemle dikkat ettiği bir nokta da, sömürgeleri en başta ve ana olarak Portekiz için sömürü cennetine çevirmektir. Bunları en açık gösteren kararlardan biri, 11 Nisan 1936 tarihli ve 26509 numaralı karardır.

Bu karara göre, sömürgeler Portekiz endüstrisi için gerekli hammaddeleri üreteceklerdi. Sömürgelerde yalnızca, pazarı garanti olan, rekabet edecek kadar ucuz üretilebilecek malların üretimi yapılabilecekti. Bu üretim dalları daha sonra şöyle belirleniyordu: Yerli tüketim için yerli hammadde kullanan, ürettiğine öteki sömürgelerde ve dışarıda hazır pazarı bulunan ve yerli hammadde kullanmasa da içeride tüketimi garanti mallar üreten dallar.

Aynı kararda, sömürgelerde yapılacak yerli-yabancı her yatırımın Lizbon'daki

Sömürgeler Bakanlığı'na onaylanması gerektiği belirtiliyordu. Gerçekte, sömürgelerde yerli hammadde kullanmayan bir tek bira endüstrisine izin verildi. Bir sömürge, Portekiz'de ya da bir başka sömürge üretilmekte olan malın aynısını üretecek yatırım yapmak ise yasaktı.

Salazar'ın bütün kararları, yabancı sermayeyi ve başka ülkeleri sömürgelerden uzak tutmaya yönelikti. Bu konuda o denli sıkı davranıyordu ki, 1950 dolaylarında ABD'nin Marshall yardımını reddetme noktasına bile geldi. Yalnızca yatırım konusunda değil, sömürgelerin başka ülkelerle ticareti konusunda da Salazar son derece sıkı davranıyordu ve dizginleri kaçırmamak için sömürgelerin tüm para-döviz varlıklarını fiilen Portekiz Merkez Bankası'nın denetimi altında tutuyordu.

1950'lere gelirken Afrika'nın bazı salgın hastalıklarının önü alınmış, beyaz yerleşimin artması için koşullar doğmuştu. Salazar sömürgelerde toprak dağıtımını yoluyla belli bir beyaz nüfusu yerleştirme planları yapıyordu.

Aynı yıllarda Portekiz NATO'ya girdi ve Birleşmiş Milletler'e katılma başvurusu yaptı. Başvurunun kabulü için Portekiz anayasasında değişiklik yapmak gerekiyordu. 1951'de "sömürge" ve "imparatorluk" sözcükleri anayasadan kaldırıldı, sömürgeler yeniden vilayet sayıldı. Bu dünya kamuoyuna bir "ilerleme" olarak sunuldu oysa tam tersine bu sömürgelerin tek taraflı olarak ilhakıydı.

Önce Salazar, sömürgelerin getirdiği yükü azaltıp, kârı çoğaltacak, onları hem dışlayan, hem dış topraklar olarak kendine bağlayan uyarlamalar yapmıştı. İstenecek yönde belli bir ilerleme sağlanıp, sömürgeler ana olarak kârlı bir alana dönüştürüldükten sonra ise, Birleşmiş Milletler'e başvuru gerekçesiyle, sömürgeler ilhak edildi.

1911 Anayasası'nda da sömürgelere vilayet deniyordu ama bunun oradaki içeriği bambaşkaydı. Şimdi vilayet deniyordu, yerlilere eşit haklar tanınıyordu ama çeşitli kararnamelerle bu hakları kullanmaları için çeşitli engeller, testler getiriliyordu.

1954'te çıkan bir kararnameyle, yerliler için asimilasyon testi getirildi. Portekiz dilini, huyunu, geleneklerini bilenler testi geçebiliyordu. Ayrıca başka kararnamelerle zora dayalı bir çalışma sistemi kurulmuştu. Buna göre bir "kontratlı işçiler", bir de "zorunlu bitkiler" in yetiştirilmesinde çalışanlar vardı. Kontratlılar çoğu zaman erkek oluyor ve kontrat süresince alt yapı projelerinde çalışıyorlardı. "Zorunlu bitkiler" in yetiştirilmesinde çalışanlar ise çoğu zaman kadınlardı. Tarlalarda çalışıyorlardı. Çocuklara da, Portekiz'den Katolikliği yaymak üzere gitmiş misyonerler bakıyorlardı.

Böylece sömürgelerde hammadde üretimi ve daha büyük yatırımlar için gerekli alt yapının inşası açısından önemli bir ilerleme kaydedildi. 1950'lerden başlayarak artık Portekiz, sömürgelerini daha bir başka düzeyde, gerçek anlamıyla daha emperyalistçe sömürüyordu.

Ancak bu kez de iki olgu birden belirdi. Biri, sömürgelerde başkaldırı yükseldi. 1961'den sonra yukarıda sözü geçen kararnamelerin çoğu kaldırılmak zorunda kaldı, yerlilere eşit haklar tanındı. Ötekisi, artık tam "güzel" bir sömürü için elverişli duruma getirilmiş Portekiz sömürgelerine büyük emperyalist güçler yatırım alanları olarak göz dikmeye başladılar. Bununla bağlı olarak, o tarihlerde büyük emperyalistlerin Portekiz sömürgelerindeki "haksızlıkları" sergiledikleri, "demokrat ve insansever" kesildiklerini, Portekiz'e kredi vermek için çeşitli koşullar öne sürdüklerini görüyoruz.

Bu koşulların dayatmasıyla, Salazar, yıllarca sıkı sıkıya sarıldığı, sömürgelere yabancı sermaye sokmama siyasetini 1960'larda değiştirmek zorunda kaldı. Örneğin 28 Nisan 1965'de, Salazar'ın 76. yaşgününde yayınlanan 46412 numaralı



1974'de Teğmenler Hareketi darbe planladı, ama yığınlar kimsenin önüne geçemeyeceği bir sel olup aktı.

kararnameyle sömürgelerde ne "güzel" sömürü koşulları olduğunun reklamı yapılıyor, yabancı sermaye davet ediliyor ve kâr transferi, vergi iadesi, vb. konularında çok çeşitli kolaylıklar sağlanıyor.

Olan şuydu: Portekiz içeride, sömürgelerde ve sömürgelerle ilişkilerde yaptığı büyük değişikliklerden sonra tam çağdaş anlamda emperyalistleşmeye doğru adımlar atıyordu ki karşısında bir yandan halkların kurtuluş savaşını, öte yandan da büyük emperyalist güçlerin başedilmez rekabetini buldu. Böylece eskiden nasıl Britanya'nın kanatları altında sömürgecilik yapıyorsa, yeni bir düzeyde benzeri bir konuma düştü. Portekiz büyük emperyalistlerin kanatları altında, alt emperyalistliğe soyunmaya başladı. 1960'larda Batıda Portekiz emperyalizmine "krediyle işleyen emperyalizm" adı takılmış! Asıl düdüğü çalanlar da krediyi verenlermiş!

Sömürgelere ilişkin olarak birkaç olguyu daha vurgulayalım.

Birincisi, 1960'larda Portekiz sömürgelerdeki başkaldırı karşısında kanlı sömürge savaşlarına girişti. Bu savaşlarda çok sayıda Portekiz askeri öldüğü gibi, yerliler büyük sayılarla katledildiler ya da toplama kamplarına tıkıldılar. Bu savaşlar aynı zamanda Portekiz'in bütçesini, ekonomisini de derinden etkiledi. "Krediyle işleyen emperyalizm"ini giderek "dilencilikle işleyen emperyalizme" dönüştürdü, Portekiz'de çelişkileri keskinleştirdi.

İkincisi, bu yıllarda Portekiz'deki muhalefetin görüşleri arasında sömürgeler konusunun tuttuğu yere ilişkindir. Cumhuriyet için kavga verdiği dönemlerde, sömürgeler konusunda kimi zaman oldukça "ince, düşünceli ve kibar" tutumlar takınmış Portekiz burjuvazisinden, ulaşılan yeni düzeyde artık ciddi anti-emperyalist öz taşıyan bir muhalefet yükselmeyordu. Sömürgeler konusuna ya çok üstü kapalı değiniliyordu, ya da daha liberal, "insancıl", akıllı sömürü planları temelinde muhalefet yürütülüyordu. Sömürgeler konusunda gerçekten anti-emperyalist tutum alan bir tek işçi sınıfı ve ondan etkilenenler kalmıştı.

Üçüncüsü, Portekiz'in krediyile ve dilencilikle işleyen emperyalistliği de bir süre sonra işlemez olmuştur. Sömürgeler hem iç, hem dış siyaset açısından bir çaban başı, bir açmaz oluşturmuştur. Sömürgeler Portekiz'e çok önemli bir manevra alanı sağladığı halde, Portekiz'in sonunda böyle bir noktaya gelmesi, bugünkü dünyada emperyalistleşme hasretiyle yanıp tutuşan Türkiye gibileri için de çok hoş dersler taşımaktadır.

Gerçekten de sömürgeler, hem hamme, hem sermaye birikimi, hem

pazar, hem de Portekiz'in fazla nüfusunu emmek açısından Portekiz'e geniş bir manevra alanı sağlıyordu. Ama geri temelde bir ülke pek ileri işlere soyundu mu avantajlardan bile çelişkili sonuçlar doğabiliyor. Örneğin, yabancı işçi çalıştıran Avrupa ülkelerinin yanısıra sömürgelerin sağladığı bir avantaj olan fazla nüfusu emme işlevi, sonuna doğru tersine döndü ve Portekiz bir de baktı ki iç kalkınma için nüfus sıkıntısına düşmüş. Bu yüzden 1960'lara kadar çok istenen göç, 1960'larda çeşitli yöntemlerle kısıtlanmaya başlandı.

Dördüncüsü, 1974 devriminin yenilgisinden sonra Portekiz belini doğrultup, yeniden etki alanlarını genişletmeye çabalamaktadır. Ancak henüz "köseyi dönmüş" ve kendisini zayıf halka olmaktadır. Portekiz'in "Batı tipi demokrasisi" Demokles'in kılıcı gibi sallanmakta, son derece hassas dengeler içinde varlığını zor sürdürmektedir.

Şimdi 1974 devriminin çeşitli yönlerine kısaca bakalım.

1974 Devrimi

1974'de Teğmenler Hareketi'nin yapmayı planladığı ile olanlar arasında dağlar kadar fark vardır. Darbe planladılar devrim oldu. Darbe planlayanların bir kısmı olanların seline kapıldılar ama aralarında kapılmayanlar da çıktı. Ama artık gelişmelerin ne yöne gideceğine onlar değil sınıf savaşımı karar veriyordu ve o verdi.

Portekiz'de 1974'de içten içe pişmekte olan siyasal bunalımın üç sacayağı vardı. Biri, sömürgeler konusuydu, ikincisi demokrasi istemiydi, üçüncüsü ise ekonomik durumdu.

Devrim öncesinde en başta gelen konu, sömürgeler konusuydu. O zamanın Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Spinola, *Portekiz ve Gelecek* adlı bir kitap yayınlamıştı. Bu kitapta, sömürgeler konusunda izlenen siyasete karşı çıkıyor ve daha "güleryüzlü" bir sömürgecilik yöntemi olarak federasyon öneriyordu.

Halk sömürgelerde yürütülen savaşın hoşnutsuzdu. Bu savaşın masrafları halkın ekmeğinden kesiliyordu, şehitleri ise halkın çocuklarından veriliyordu. Hem bununla, hem Portekiz ordusunun yukarıda bir bölümde değindiğimiz özgüllükleriyle bağlı olarak ordunun alt katlarında da yaygın bir hoşnutsuzluk vardı. Bunlar ve üstelik izlenen siyasetin başarısızlığını görmesi nedeniyle burjuvazinin de önemli bir kesimi sömürgeler konusunda muhalefet ediyordu. Spinola'nın kitabı bu çerçevedeydi.

Kitap toplatıldı. Spinola ve kitabı yayınlamasına izin veren Genelkurmay Başkanı Costa Gomes işten atıldılar. Ordu işten atanlarla atılanlar arasında derin bir bölünme geçirdi. Bu süre içinde zaten daha sonra Silahlı Kuvvetler Hareketi adını alan Teğmenler Hareketi de örgütlenmekteydi. 25 Nisan 1974'de radyodan çıkan eski bir devrimci türkü ile rejimin devrildiği duyuruldu. Ve o andan başlayarak Portekiz'de yığınlar kimsenin önüne geçemeyeceği bir sel olup aktı. 1 Mayıs 1974 Portekiz'de unutulmaz bir manzaraydı.

İlk oluştuğunda 136 teğmenden oluşan Teğmenler Hareketi, örgütlenirken hızla genişliyordu. Eski adıyla, PIDE, Caetano'nun verdiği yeni adıyla DGS 25 Nisan planını önceden haber aldı ama plan karşısında eli-kolu bağlı kaldı.

Teğmenler Hareketi'nin iki programatik hedefi vardı. Biri sömürgeler sorununu askeri değil siyasal yöntemlerle, yani Britanya gibi bir yoldan çözmek. İkincisi, parlamenter demokrasi. Bunları yaptıktan sonra silahlı kuvvetler kışlasına çekilecekti.

25 Nisan'da eski Cumhurbaşkanı Thomas, Başbakan Caetano ve bakanlar tutuklandılar ve askeri törenle Brezilya'ya sürgüne yollandılar. Yeni cumhurbaşkanı ve kuvvet komutanlarını içeren 7 kişilik bir Ulusal Selamet Kurulu kuruldu. General Spinola cumhurbaşkanlığına getirildi. Cumhurbaşkanı çeşitli ana muhalefet partilerinin ve guruplarının temsilcilerini içerecek geçici bir hükümet atadı. Hükümette PKP'den Cunhal ve PSP'den Soares de vardı. Seçimler bir yıl sonra yapılacaktı.

43 yıldır düzenli illegal gazetesi *Avante*'yi çıkarmış, yıllardır muhalefetin ruhu, ateşi olmuş, yalnızca 247 üyesi 440 yıl hapis yatmış PKP'siz bir hükümet kurmak olanaksızdı. Öte yandan PKP'den yalnızca bir bakan almak haksızlıktı. Bu da gösteriyor ki, PSP'den 3 bakan birden alanlar, olanak olsa, PKP'yi bu işe hiç katmazlardı. Ayrıca bütün bakanların birkaç asker gölgesi vardı.

Hükümet kurulduktan sonra iş yapma aşaması gelince sorunlar da belirmeye başladı. Sömürgeler konusunda farklılıklar doğdu. Spinola ve taraftarları hemen bağımsızlık verilmesine, bağımsızlık görüşmelerinin gerilla hareketleriyle yapılmasına vb. karşı çıktı. Ancak ülkedeki hava tamamen ve hemen bağımsızlıktan yanaydı. Bununla bağlı olarak Sosyalist Parti de son derece "devrimci" bir tutum takındı.

Spinola önce pasif gerici kesimleri harekete geçirmek istedi. Bunda başarılı olamadı. Devrim Konseyi Spinola'dan yana olan başbakanın istifasını istedi ve başbakanı değiştirdi. Spinola Eylül

1974'te darbe yapmaya kalkıştı. Silahlı halkın aktif müdahalesiyle bu gerici hareket engellendi. Spinola cumhurbaşkanlığından istifa etti. Costa Gomes cumhurbaşkanı, Vasco Goncalves başbakan oldu.

Ancak Spinola'nın girişimleri bununla da kalmadı. Tam planlanan seçimler yaklaşırken, 11 Mart 1975'te yeni bir darbe planladı. Darbe öğrenildi. PKP darbeyi püskürtme çağrısı yaptı. Bunun üzerine yine yüz binler sokaklara döküldüler ve gerici darbeyi püskürttüler. Bu kez Spinola kaçtı.

Ülke iyice sola kaymış, bu arada eski adıyla Teğmenler Hareketi'nin yeni adıyla Silahlı Kuvvetler Hareketi'nin programında sosyalizmi kurmak gibi bir hedef belirmişti. Ayrıca ülkede 50'ye yakın siyasal parti ve bir o kadar da gurup oluşmuştu. Şen bir sınıf savaşımı yürüyor ve bu süreç içinde ülke giderek daha da sola kayıyordu. PKP gerçekten önemli bir ağırlık taşıyordu.

Sömürgelerin bağımsızlığı gerilla hareketleriyle görüşülerek bağlanmıştı. Seçimler de yapılmıştı. Seçimlerde PKP oyların %13,5'ini aldı ama o ortamda bu gücünün gerçek göstergesi değildi. Zira "seçim" o ortamda güç gösterme işlevi görmüyordu. Ölçü sokaklarda, yığın eylemlerinde, gösterilerde ve atılacak adımlarda çıkıyordu.

Nitekim PKP'nin ve çeşitli devrimci gurupların topluma ağır basmasıyla hemen bütün bankalar, 35 büyük tekel ve sigorta şirketi devletleştirildi. Toprak sahiplerinin %3'ü öteki %97'den daha çok toprağa sahipti. Tarımda bu durumu değiştiren, kooperatifleşmeyi destekleyen köklü dönüşümler yapıldı.

Karşı devrimciler de bu gıdışatı seyretmekle kalmıyorlardı. El altından onlar da bazı karşı hazırlıklar yapıyorlardı ama açıkça ortaya çıkmıyorlardı. Piyonlarını öne sürdüler. Sosyalist Parti PKP'ye ve devrimci güçlere karşı provokasyonlara girişti.

Sosyalist Parti'nin sonradan "sahip çıktığı" *Republica* gazetesi anti-komünist ve devrim düşmanı yayına geçince, işçileri yönetime söz sahibi olduklarını hatırlatırdılar. Bunun üzerine Sosyalist Parti, tüm Sosyalist Enternasyonal partileri, tüm dünya burjuvaları Portekiz'de basın özgürlüğü konusunda bir yaygara kopardılar ve PKP'yi suçlu göstermeye çalıştılar. İtalyan Komünist Partisi de bu koroya katıldı. Ardından benzer bir olay Kilise'nin radyosu *Renascenta*'ya ilişkin yaşandı.

Aynı sıralarda ordu içinde de belli guruplaşmalar, hazırlıklar gözleniyordu. Burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz Kasım 1975 krizi devrimin gidişatında önemli bir dönemeç oldu. Olayın özünü şöyle özetleyebiliriz:

Ülkede PKP ve devrimci güçler bir yanda saflaşmıştı ve güçlüydü. PSP ve tüm sağ güçler de öte yanda saflaşmıştı ve her yoldan devrimi durdurmaya, geriletmeye çalışıyorlardı. Başka bir deyişle sınıf çelişkileri hem derinleşmişti, hem keskinleşmişti.

Artık ille de sosyal demokratlarla işbirliği vb. diye tutturmanın hiçbir mantıksal gerekçesi kalmamıştı. Bu gibi kaygularla, devrimin hedeflerini yumuşatmanın da hiçbir mantıksal gerekçesi kalmamıştı. Devrim ve karşı devrim en çıplak hedefleriyle ve en net saflaşmış yandaşlarıyla karşı karşıya gelmişti. Üstelik devrim güçleri ağırlıktaydı.

Nitekim, PKP doğru tutum alıyordu. Ülkedeki tüm küçük burjuva devrimci güçleri çevresine toplandı, onlarla eylem birliği kurmuş, PSP'yi ise açıktan karşılarına almıştı. Portekiz'de devrim bir gerçek olabilirdi.

Aynı sıralarda ABD'nin 7. Filo'su Portekiz açıklarındaydı. PKP Genel Sekreteri Cunhal yoldaş Moskova'da yoğun görüşmeler yapıyordu. Dünya komünist hareketi ağırlığını "risk almamaktan" yana koydu. Ve Kasım 1975'te Portekiz'de devrim geri kaymaya başladı. Kayış o kayış! Üstelik kayan yalnızca Portekiz devrimi değildi. Onunla birlikte

dünya komünist hareketi de fersah fersah sağa kaymaya başladı.

Portekiz devrimi acı tatlı çok dersler taşıyan ve daha geniş ele alınması gereken bir konudur. Biz yine kendi çerçevemize dönelim ve faşizm-devrim ilişkisi üzerine birkaç noktayı vurgulayalım.

Portekiz gibi, Türkiye'den daha ileri, üstelik uzun yıllar sömürgelere ve onların sağladığı avantajlara sahip olmuş bir kapitalist ülkede tanklarla gelen faşizm devrimle gitmiştir.

Bu çok önemli bir doğruyu bir kez daha kanıtıyor. Faşizm geldiği ülkeyi, küçük bir şans eseri güllük gülistanlık edememişse, büyük bir olasılıkla giderken

de devrimci patlamalara gebe bir ortam doğurur. Bu nedenle, komünistlerin görevi faşizme karşı burjuva demokrasisini savunmak değil, dolu dizgin devrimci bir demokrasi savaşını yükseltmektir.

Faşizmin sonunun yaklaştığı koklanınca, hem faşizmin kendisi yumuşama yönünde adımlar atıyor, hem öteki burjuvalar demokrasi kahramanlığı tezgahlıyor. Kokunun ana kaynağı işçi emekçi sınıflardır. Onların giderek artan öfkesinin yarattığı yeni güç dengesidir. Parmak ayı gösterirken budalalar parmağa bakıp, burjuvaziye olmadık yetenekler atfediyorlar. Üstelik bu budalaların önemli bir kesimi de, sözde dünya

komünist hareketinin sağ yanlılarını "eleştiren", "yeni sol" denen küçük burjuvalardır.

Portekiz'de faşizm çözülme sürecine girmiş ama bu süreci tamamlamadan yıkılarak gitmiştir. Türkiye'de ise faşizm çözülerek gitmiştir. Ama derin yapısal bunalımı çözmeden gittiği için, bu kez ara dönem devrimci duruma gebedir. Portekiz'den çıkan derslerin bir kez daha gösterdiği gibi, işçi sınıfımız burjuvaziye ve burjuva demokrasisine hiçbir yetenek atfetmeden, kendi ve devrimci yığınların gücüne dayanarak devrimi zafere götürecektir. Böylece yeniden gündeme geldiği zaman, Portekiz devrimine de en içten desteği verecektir.

Yararlanılan kaynaklar

Bu yazının hazırlanışında, *İşçinin Sesi* yayınları ve ansiklopedik kaynaklar dışında şu kitaplardan yararlandık:

— Antonio de Figueiredo, *Portugal: Fifty Years of Dictatorship*, Penguin yayınları, 1975.

— H. Martins, "Portugal", S.J. Woolf'un derlediği *European Fascism*, Weidenfeld and Nicolson yayınları, Londra 1970.

— Gil Green, *Portugal's Revolution*, International Publishers, New York 1976.

— Phil Mailer, *Portugal — The Impossible Revolution*, Solidarity London, Londra 1977.

1927-1974 Portekiz ve sömürgelerinde çeşitli ayaklanma ve muhalefet girişimleri — kronolojik döküm —

1927 — Şubat askeri ayaklanması. Oporto ve Lizbon'da çatışmalar 4 gün sürdü. 120 ölü, 650 yaralı. General Sousa Dias'ın yönetimindeki ayaklanmanın istemleri 1926 rejiminin yıkılması ve 1911 Anayasa'nın geri getirilmesiydi.

1928 — 20 Temmuz askeri ayaklanması. Eski Savaş Bakanı Mascarenhas'ın yönetiminde. Lizbon'daki bazı garnizonların desteğini aldı ama 12 saat içinde bastırıldı.

1931 — Yeni çıkan Sömürgeler Yasası'nın Madeira ve Azor adalarının statüsünü değiştirmesine karşı 4 Nisan'da Madeira'da başlayan ve Azor adalarına da yayılan ayaklanma. Deniz Kuvvetleri ve ordu birlikleri gönderildi, bastırıldı.

1931 — 26 Ağustos'ta Hava Kuvvetleri'nin Lizbon yakınlarındaki üssünde başlayan ve 5000 kadar sivilin de katıldığı ayaklanma. Şiddetli sokak çatışmalarından sonra bastırıldı.

1934 — PKP'nin çağrısıyla yeni çıkarılan iş yasasına karşı genel grev yapıldı. Tüm ülkede yerel ayaklanmalar oldu. Matinha Grande'de sovyet kuruldu. Başkaldırı bastırıldı.

1935 — 10 Eylül'de sağ darbe girişimi. Salazar'ın para-militer faşist bir örgüt olan Ulusal Sendikalist Hareket'i kapatmasına kızan faşist bazı siviller ve subaylar Salazar'ı tutuklayıp, kendileri başa geçmek istiyorlardı.

1936 — *Dao ve Alfonso de Albuquerque* adlı iki savaş gemisinde isyan. Gemiler Franko'ya yardım için gönderilmişti. Denizciler isyan ettikten sonra İspanyol Cumhuriyetçileri'ne katılmayı amaçlıyorlardı. Ancak Portekiz entelijans örgütü PIDE haber aldı ve gemilere sahilden ateş açılarak isyan bastırıldı.

1937 — 4 Temmuz'da Salazar'a suikast girişimi. Başarısız oldu. O sırada suikastın yapıldığı caddeden tahta bacaklı birinin geçtiğini öğrenen PIDE, Lizbon'daki bütün tahta bacaklıları gözaltına aldı, hatta "zaten tehlikeli unsurlar"(!) olduklarını ileri sürerek hepsini tutukladı.

1938 — 18 Ocak'ta, genel grev ile silahlı eylemi birleştiren büyük bir ayaklanma girişimi. Liderleri arasında Hava Kuvvetleri'nden subaylar da var. Ülke çapında çok yaygın ve önemli sabotaj ve iş durdurma eylemleri oldu. Endüstri merkezi Marinha Grande'de yaşam felce uğradı. Şehrin kuşatılmasıyla ayaklanma bastırıldı.

Savaşın ilk yılları — Faşist Almanya'ya destek olarak gönderilen yiyeceklerin Portekiz'de kıtlık yaratmasına karşı "açlık yürüyüşleri".

1942 — Ekim-Kasım 1942'de yaygın grevler.

1943 — Temmuz-Ağustos 1943'te yaygın grevler. Lizbon'dan ve güney Tagus'tan 50 bini aşkın işçi katıldı.

1944 — 8-9 Mayıs 1944'te 10 binlerce tarım ve endüstri işçisinin grevi. Ancak çeşitli güvenlik kuvvetleri birlikte kullanılarak eylem kırılabilir.

1944 — Ağustos 1944'te güneyde grevler, Lizbon'da gösteriler.

1945 — Ülke çapında dilekçe kampanyası. Sinema, kulüp gibi yerlerde açıktan imza toplandı. Dilekçede cumhurbaşkanının, "özgür seçimler" çağırması, seçim kısıtlamalarını kaldırması, Tarrafal'daki toplanma kampını kapatması ve siyasi tutuklulara af çıkarması isteniyordu. Dilekçeye imza atan yüzlerce kişi gözaltına alındı. Bu kampanyadan, içinde PKP'nin etkin olduğu, Demokratik Birlik Hareketi adlı geniş, illegal örgütlenme doğdu.

1946 — Mealhada askeri ayaklanması. Oporto'da bir gurup alt rütbeli subay, tüm Oporto garnizonu arkalarındaymış gibi davranarak yürüyüşe geçti. Ama yürüyüş Mealhada'da durduruldu ve ayaklanma bastırıldı.

1946 — Birçok ünlü kişi Salazar'a karşı harekete geçti. Cumhurbaşkanı Carmona bile. 1945'te ülke çapında imzalanan dilekçenin istemleri doğrultusunda, çevresinde sivilleri de kapsayan bir askeri hareket örgütlendi. Geçici hükümet programı hazırlandı. Hareket bazı taktik nedenlerle ertelenince, PIDE'nin ve Salazar'ın plandan haberi oldu. Bunun üzerine Salazar en sadık bildiği ordu birliğine sığınarak, devlet ve ordu katlamlarında temizlik başlattı. Çeşitli subaylar, profesörler, bilim adamları, ya istifaya, ya emekliliğe zorlandılar, ya da işten atıldılar. Zamanla yeni dengeler oluşan Salazar, 1948'de bu olaya karışan subaylara karşı dava açtırdı. Bu dava, Portekiz tarihine "Ulusal Kurtuluş Kurulu Hareketi davası" adıyla geçti.

1947 — Nisan'da askeri bir ayaklanma. Askeri uçaklara sabotaj yapıldı. Lizbon'da genel grev oldu.

1949 — İlk kez anayasaya uygun seçimler yapıldı. Seçim öncesinde muhalefet Salazar'dan kendi getirdiği anayasaya uymasını ve muhalefete rejimi sınamak için seçim dönemi fırsatı tanımasını istedi. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhalif aday çıkarmak için belli sayıda imza, adayın Yüksek Mahkeme ve Devlet Konseyi'nce uygun görülmesi gerekiyordu. Muhalefet, destek komiteleri biçiminde örgütlendi. Bir yandan PKP'nin etkin olduğu Demokratik Birlik Hareketi vardı, öte yandan Portekiz'in NATO'ya girmesiyle muhalefetin bir kısmında bir çekinme ortaya çıkmıştı. Bu koşullarda General Norton de Matos aday gösterildi. Matos adaylık gerekliliklerini yerine getirdi ve aday oldu. Destekçileri arasında çok sayıda ünlü kişi vardı. Seçim programı ise 1933 Anayasası'yla getirilen rejimin kaldırılmasına yönelikti. Ancak Matos, seçimlerin gerçekten özgür olmadığını ileri sürerek, seçimlerden bir gün önce adaylıktan çekildi.

1951 — 1949'da yeniden "seçilen" Carmona'nın ölümü üzerine 1951'de erken seçim yapıldı. Rejim General Lopes'i aday gösterdi. PKP'nin etkin olduğu Demokratik Birlik Hareketi Profesör Rui Gomes'i, öteki muhalefet ise Amiral Meireles'i aday gösterdi. Meireles son derece ürkek ve rejim yanlısı bir muhalefet yürüttü. Bundan güç alan rejim, Profesör Rui Gomes'i adaylığa

uygun görmedi. Amiral Meireles de, General Matos'un bir önceki seçimlerde yaptığı gibi seçimlerin arifesinde adaylıktan çekildi. Böylece rejimin adayı Lopes "kazandı".

1953 — Sao Tome'de ayaklanma girişimi.

1958 — Yeniden cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve ilk kez muhalif bir adayın oyların %25'ine yakın bir kısmını aldığı açıklandı. Cumhurbaşkanı Lopes adaylığını koymadığı için rejim Amiral Thomaz'ı aday gösterdi. Demokratik Birlik Hareketi Arlindo Vicente'yi aday gösterdi. Bir de, General Delgado adlı muhalif bir aday çıktı. Vicente, Delgado lehine adaylıktan çekildi. Delgado'nun seçim propagandası sırasında Oporto ve Lizbon'da yüz binlerin katıldığı gösteriler yapıldı. Gerçekte Delgado seçimleri kazandı ama rejim onun %25 kadar oy aldığını açıkladı. Delgado seçim sonuçlarını temyiz etti. Bundan bir sonuç alamayınca Bağımsız Askeri Hareket adına askeri bir darbe örgütledi. Darbe gerçekleşmeden önce açığa çıktı, binlerce kişi tutuklandı. Delgado ve birkaç önemli kişi daha Brezilya ve Arjantin elçiliklerine sığınarak yurt dışına kaçtılar.

1959 — Gine Bissau'da ayaklanma girişimi.

1960 — Mozambik'te ayaklanma girişimi.

1961 — Delgado Latin Amerika'da Bağımsız Ulusal Hareket adlı bir örgütlenmeye koyuldu. İspanyol sürgünlerle ilişkiye geçerek İberya Devrimci Kurtuluş Örgütü DRIL'i kurdu. DRIL, ocak ayında 25 bin tonluk Portekiz gemisi *Santa Maria*'yı rehin aldı ve sesini dünyaya duyurdu. Ancak, ABD'nin de yardımıyla Portekiz *Santa Maria*'yı geri aldı.

1961 — Savunma Bakanı General Moniz'i de içeren bir gurup generalin, Salazar'ı istifaya çağırma amaçlı darbe girişimi.

1961 — Şubat ayında Angola'da ayaklanma oldu.

1961 — Kasım ayında Portekiz Hava Yolları'nın bir uçağı kaçırılarak, Lizbon ve Oporto üzerine yüzbinlerce bildiri yağdırıldı. Korsanlar başka bir ülkeye sığındılar.

1962 — 1961'in Aralık ayında, ülkeye gizlice yeniden giren Delgado, ocak ayında Boja garnizonunda askeri bir ayaklanma örgütledi. Ayaklanma bastırıldı.

1962 — Ulusal Kurtuluş için Yurtsever Cephe FPLN kuruldu ve Cezayir'de üslendi.

1962 — Mozambik'te ayaklanma. Ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastıran Portekiz ordusuna karşı Lizbon'da, gösteri yasaklarını çiğneyen büyük grev ve gösteriler.

1962 — Üniversite öğrencilerinin gösterileri karşısında devlet güvenlik güçlerinin saldırgan tutumunu, Salazar'dan sonra başa gelen Caetano'nun bile "eleştirmesi" ve üniversite özerkliğini savunması.

1963 — Amilcar Cabral'ın öncülüğünde PAIGC'nin Gine Bissau'da gerilla savaşını başlatması.

1963 — Frelimo'nun Mozambik'te gerilla savaşını başlatması.

1964 — Delgado'nun Sovyetler'e ve Prag'a uğradıktan sonra FPLN'ye katılması ve ocak ayında yeni oluşturulan Devrimci Komite'nin başına getirilmesi. Daha sonra, 1965 yılında, Delgado, bir toplantı için gittiği İspanya'da provokasyona düşürülerek PIDE ajanlarınınca öldürüldü.

1965 — Millet Meclisi seçimlerinde geniş muhalefet çalışması.

1967 — Figueira da Foz'da siyasal amaçlı banka soygunu.

1967 — Devrimci Eylem için Birlik Ligi (LUAR) kuruldu.

1968 — Sol bir gurubun, Kovelha kasabasında silahlı eylemi.

1969 — Daha sonra Portekiz Sosyalist Partisi'ni yeniden örgütleyen sosyal demokrat Mario Soares'in Delgado'yu öldüren PIDE görevlilerinin tutuklanmasını istemek ve bir skandalı açık etmek suçlarından sınırdışı edilmesi.

1969 — 1968'de Salazar'ın felç geçirmesinden sonra başa gelen Caetano'nun, geniş muhalefet karşısında, Millet Meclisi seçimlerinde liberal adaylara yer ve bazı muhalefet parti kongrelerinin yapılmasına izin vermesi.

1969 — Mario Soares'in ülkeye dönmesine izin verilmesi.

1969 — Grev dalgası. 5000 Lisnave işçisinin dokları işgal etmesi.

1969 — Intersendikal'in kuruluşu.

1970 — Ulaşım işçilerinin grevi ve yolcuların bilet parası almayı reddetmeleri.

1970 — SEDES adlı liberal bir muhalefet gurubunun oluşması.

1971 — Sol bir gurubun, Lizbon yakınlarındaki NATO haberleşme merkezini havaya uçurması.

1971 — PKP'nin silahlı savaş örgütü ARA'nın bir uçak hangarını havaya uçurması ve PIDE binasına silahlı saldırısı.

1973 — Portekiz Sosyalist Partisi'nin yeniden kuruluşu.

1973 — Tekstil ve elektronik endüstrilerinde grev dalgası.

1973 — Portekiz Hava Yolları TAP'da grev. Grevcilerin bir hangarda pusuya düşürülmesi. 3 grevcinin PIDE ajanlarınınca vurulması. TAP ofislerinde çalışanların grevi desteklemesi.

1973 — İçinde PKP'nin de bulunduğu, Demokratik Seçim Komiteleri CDE, Millet Meclisi seçimleri için bir ay propaganda yürüttükten sonra seçimlerden çekildi. Birçok aday gözaltına alındı.

1973 — Aralık ayında "Teğmenler Hareketi"nin gizli bir toplantısında darbe yapma kararı alınıyor.

1973 — Aralık ayında sağcı generallerin darbe girişimi.

1974 — Mart ayında Caldas da Rainha'daki askeri birliklerin darbe girişimi.

1974 — "Teğmenler Hareketi"nin girişimiyle Nisan 1974 Devrimi'nin başarıya ulaşması.